

Domsagohistorik

Sala tingsrätt

Text: Elsa Trolle Önnerfors

Tings- och rådhusinventeringen 1996 - 2007

Eva Löfgren
Ylva Blank
Henrik Borg
Elsa Trolle-Önnerfors
Johanna Roos

Sala tingsrätt

Västmanlands östra domsaga

Simtuna och Torstuna samt Våla härad hade tidigare tillhört Upplands lagsaga. I början av 1680-talet bildade dessa häraderna en gemensam jurisdiktion med Över- och Yttertjurbo häraderna som tidigare legat under Västmanlands och Dala lagsaga. Vid regleringen av domsagorna hade man alltså tagit större hänsyn till den administrativa länsindelningen än till de gamla lagsagornas indelning. Den nya domsagan såg likadan ut fram till 1865 då Yttertjurbo bröts ut och förenades med Västmanlands södra domsaga (se nedan). De tre kvarvarande häraderna utgjorde var sitt tingslag fram till 1888.¹

Torstuna härad

Torstuna hade tidigare hållit ting i sockenstugan invid kyrkan i Torstuna, men då stugan revs omkring 1790 flyttades tingsstället till Karleby.

Simtuna härad

Karleby hade varit tingsplats för Simtuna sedan lång tid tillbaka. Det äldsta bevarade tingshuset uppfördes under tidigt 1700-tal (troligtvis 1730-talet). Karleby var tingsställe för både Torstuna och Simtuna fram till 1887. Året därpå flyttades förhandlingarna till Heby (se nedan).

Våla härad

Våla härad höll under 1700-talet invid kyrkan ting i Våla.² I början av 1800-talet flyttades tingen till sockenstugan i Våla. Sockenstugan dömdes emellertid ut och såldes 1832. Därefter fungerade gästgiveriet i Östervåla som tingshus. Gästgiveribyggnaden hade uppförts i början av 1800-talet. Från och med 1888 använde häradet det nybyggda tingshuset i Heby (se nedan).³

Övertjurbo härad

Övertjurbo tingslag höll på mitten av 1700-talet ting inne i Sala. Tingen flyttades sedan till en bondgård i Grällsta by i Kila socken. Den byggnad som använts som tingshus revs 1910, men dessförinnan hade tingsförhandlingarna flyttats till rådhuset i Sala åren 1886-1887. Övertjurbo höll därefter ting i Heby från och med 1888 (se nedan).

1888 förenades Simtuna, Torstuna, Övertjurbo samt Våla härad till ett gemensamt tingslag under benämningen Västmanlands östra domsaga.⁴ Redan 1884 hade Kungl. Maj:t beslutat dels att sammanslagningen av tingslagen skulle genomföras, dels att ett nytt, gemensamt tingshus skulle uppföras i närheten av Hebys järnvägsstation.⁵ Invigningen av tingshuset i Heby ägde rum i januari 1888. Tingshuset var en tvåvåningsbyggnad i sten. Byggnaden fungerade sedan som domstolslokal fram till 1960.

Västmanlands norra domsaga

1680 bildade Gamla Norberg (bergslag), Norrbo, Vagnsbro och Skinnskatteberg en gemensam domsaga. Skinnskattebergs härad bröts loss 1858 och de kvarvarande häraderna fick då benämningen Västmanlands norra domsaga (Skinnskattebergs härad, se Köpings tingsrätt).

¹ Almquist, 1954, s. 156.

² Grau, 1754, s. 576.

³ Nilsson, 1995, s. 17.

⁴ Bihang till SFS 1887 nr 54.

⁵ Bihang till SFS 1887 nr 54.

Gamla Norberg bergslag

Gamla Norberg hade sedan länge sitt tingsställe i Norbergs by. Det äldsta kända tingshuset användes fram till 1776 då det dömdes ut. Därefter hölls tingen på gästgiveriet Näbbgården i Norberg. Gästgivaren tröttnade så småningom på att upplåta sina lokaler (utan ersättning) till tingsförhandlingar, och häradet tvingades att uppföra ett nytt tingshus. Detta stod klart 1803 och låg även det i Norberg. Tingshuset omnämns på 1880-talet i Nya Lagberedningens inventering av svenska tingshus. Byggnaden, som då beboddes av häradets länsman, var dock i dåligt skick och behövde förbättras.⁶ Men det gamla huset renoverades aldrig och istället uppfördes ett helt nytt tingshus. Detta stod klart 1889 på den tomt i Norberg som idag kallas för Tingshusparken.

Vagnsbro härad

Vagnsbro tingsplats var belägen vid Västerfärnebo kyrka⁷ och sockenstugan fungerade även som tingshus. Ting hölls även på häradshövdingebostället i Mälby i samma socken samt på en del omkringliggande gästgiverier, bland annat i Viggarne och Islingby. Sockenstugan, som även fungerade som skola, var emellertid den mest använda lokalen. Vid ett flertal tillfällen påpekade häradsrätten att ett särskilt tingshus borde uppföras eftersom tingsförhandlingarna ofta kolliderade med skolundervisningen. På 1860-talet hölls även ting i Kilbo folkskola, och diskussionerna om uppförandet av ett särskilt tings- eller skolhus fortsatte. Frågan fick sin lösning då både häradsrätten och skolan fick inrymdes i samma byggnad, närmare bestämt nuvarande Klockargården vid kyrkan i Västerfärnebo.⁸ Häradsrätten hade sina lokaler på husets ovanvåning medan bottenvåningen användes till skollokal. Huset inrymde även socknens bibliotek.⁹ 1899 flyttades tingsplatsen till Västerås (se nedan).

Norrbo härad

Norrbo härad hade sitt tingsställe i Hallsta by i Romfartuna socken. Hallsta by hade ett bra läge i häradet då Bergslagsvägen gick rakt genom byn.¹⁰ Till en början fanns inget särskilt tingshus på platsen. Under 1600-talet hade sockenstugan används som domstolslokal. Vid ett av tingen 1676 beslutades att tingshus skulle uppföras men det dröjde ända till 1700 innan byggnadsplanerna sattes i verket. Tingshuset, som låg vid kyrkan i Romfartuna, var emellertid dåligt byggt, och användes bara en kortare period innan det såldes. 1776 beslutades att ett nytt tingshus skulle uppföras vid torget i byn.¹¹ Tingshuset, som stod klart 1778, låg med en vägkorsning mitt inne vid bytorget, inte långt från gästgiveriet. Byggnaden var dock i dåligt skick på 1880-talet, och tingslokalerna var otillräckliga.¹² Det gamla tingshuset revs på 1890-talet,¹³ och häradets tingsplats flyttades in till Västerås. Tingsförhandlingarna hölls i ett hus i hörnet av Slottsgatan och Västgötegatan. Här hade även Västmanlands norra domsaga sitt kansli. Norrbo härad delade tingshuset med de härader som ingick i Västmanlands södra domsaga (se nedan).

1899 beslutades att Västmanlands norra domsaga från och med nästa år skulle delas upp i två tingslag. Det ena tingslaget omfattade Gamla Norbergs bergslag samt Vagnsbro härad, med gemensamt tingsställe i Norbergs by, och i det andra tingslaget ingick Norrbo härad som hade sin tingsplats i Västerås.¹⁴

⁶ *Nya Lagberedningens betänkande* 1884. Tabell n:o 1

⁷ Grau, 1754, s. 473.

⁸ ”När Fru Justitia bodde i Väster Färnebo”, artikel i *Vestmanlands läns tidning* den 29/12 1928.

⁹ *Nya Lagberedningens betänkande* 1884. Tabell n:o 1

¹⁰ Grau, 1754, s. 265; *Kulturhistorisk byggnadsinventering i Västerås kommun* 1980, s. 30

¹¹ Erixon, 1930, s. 41f.

¹² *Nya Lagberedningens betänkande* 1884. Tabell n:o 1

¹³ Det rivna tingshuset flyttades till Rällinge i Romfartuna socken. Byggnaden återuppfördes och användes från 1912 av Godtemplarna. Sedan 1963 är huset privatägt och fungerar som fritidsbostad.

¹⁴ Bihang till SFS 1899 nr 54.

Västmanlands södra domsaga

I slutet av 1600-talet bildade Åkerbo samt Siende och Tuhundra häraderna en gemensam domsaga. Snevringe härad tillkom 1719. Området hade tidigare ingått i änkedrottningen Hedvig Eleonoras livgeding¹⁵ under namnet Strömsholms län. Nästa förändring ägde rum 1796 då Åkerbo härad bröts ut och bildade en egen jurisdiktion (Åkerbo härad, se Köpings tingsrätt). 1865 tillkom Yttertjurbo härad (se ovan). Jurisdiktionen fick på 1850-talet namnet Västmanlands södra domsaga. Till en början utgjorde varje härad ett tingslag för sig, men detta ändrades 1894. Från och med detta år delades domsagan upp på två tingslag. Dels Snevringe tingslag med tingsställe i Kolbäck, dels Tuhundra, Siende och Yttertjurbo tingslag med tingsplats i Västerås.¹⁶

Siende härad

Siende hade ursprungligen sitt tingsställe vid Anunds hög i Badelunda. 1867 flyttades tingen till Furby tingsställe, ett hus i närheten av Badelunda kyrka, och därefter till kyrkskolan i Irsta där ting hölls fram till 1892. Skolbyggnaden hade uppförts 1870 och låg bredvid kyrkan i Irsta.¹⁷

Tuhundra härad

Sedan 1300-talet låg Tuhundra häradets tingsställe i Dingtuna socken. Ting hölls bland annat på gästgiveriet i Vendle by (Vendle Mellangård). Gästgiveriet fungerade som tingshus i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. En tingssal fanns i ett bostadshus som tillhörde gästgiveriet.¹⁸ Gästgiveriet i Vendle lades ned när järnvägen kom till Dingtuna 1875. Senare på 1800-talet flyttades tingen till Dingtunas kyrkskola. Skolbyggnaden hade uppförts 1866, och låg bredvid sockenstugan och kyrkan i Dingtuna.¹⁹ I slutet av 1800-talet flyttades tingsplatsen till Västerås (se nedan). Vissa delar av häradet införlivades med Västerås stad 1918.²⁰

Yttertjurbo härad

Yttertjurbo härad omfattade bland annat Ängsö socken som fram till 1691 utgjorde en egen jurisdiktion under namnet Ängsö hals- och handrätt. Domsrätten låg under ägaren till Ängsö slott. Jurisdiktionen upphörde dock 1691. Häradets tingsställe låg i Hälla i Tortuna socken. Det fanns även ett tingsställe i Lundby i Tortuna socken. 1897 flyttades häradets tingsplats till Västerås (se nedan). På 1700-talet omnämndes även ett tingsställe vid kyrkan i Björksta socken.²¹ Tinget flyttades till ett tingshus i Berga i Björksta socken. Tingshuset, som låg vid byvägen mot Igelsta och granne med den så kallade Björklundska gården, var inte uppfört som tingshus utan fungerade ursprungligen som bostad åt församlingens barnmorska! Byggnaden revs i slutet av 1890-talet. 1897 uppfördes ett gemensamt tingshus vid Kristinagatan i Västerås för Siende, Tuhundra, Yttertjurbo samt Norrbo häraderna.

Västmanlands mellersta domsaga

1929 upplöstes Västmanlands södra domsaga och de i jurisdiktionen ingående tingslagen fördes över till andra domsagor. Snevringe härad slogs samman med Västmanlands västra domsaga

¹⁵ Livgeding utgjordes av områden som fram till 1720 gavs åt svenska änkedrottningar för att de därav skulle uppbära underhåll i form av skatter eller andra inkomster.

¹⁶ Bihang till SFS 1893 nr 37.

¹⁷ Svegréus, 1993, s. 21

¹⁸ *Dingtuna Sockenbok*, 1992, s. 79ff.

¹⁹ *Dingtuna Sockenbok*, 1992, s. 48f. Skolan har fastighetsbeteckning Klockargården 1:1 (*Kulturhistorisk byggnadsinventering i Västerås kommun* 1978, s. 13)

²⁰ De områden av Tuhundra härad som införlivades med Västerås stad 1918 var Lundby socken och Sankt Ilian socken.

²¹ Grau, 1754, s. 631.

(Snevringe härad, se Köpings tingsrätt) medan Tuhundra, Siende samt Yttertjurbo häraders tingslag kom att ingå i Västmanlands norra domsaga. Den senare jurisdiktionen ändrade vid samma tillfälle namn till Västmanlands mellersta domsaga. I denna domsaga bildades två tingslag. Gamla Norbergs bergslags tingslag med tingsställe i Norbergs by bildade ett eget tingslag.²² 1945 fick tingslaget ytterligare tingsställe i Fagersta där Bruksgården fungerade som tingshus. Tingssalen ligger på ovanvåningen i huset medan bottenvåningen inrymmer en kyrksal bland annat. Bruksgården var ursprungligen en sjukstuga med byggdes om på 1940-talet.²³ Vagnsbro bröts loss ur sitt gamla tingslag och slogs samman med Norrbo samt Tuhundra, Siende och Yttertjurbo häraders. Tingslaget fick namnet Siende och Norrbo tingslag, och det gemensamma tingsstället placerades i Västerås.²⁴ Från och med 1948 slogs de båda tingslagen inom Västmanlands mellersta domsaga samman till ett enda. De tre tingsställena (Västerås, Norberg samt Fagersta) behölls tills vidare.²⁵

Rådhusrätter

Staden Sala låg under rådhusrätt från 1624. Sala fick stadsprivilegier samma år, och en ny stad anlades ett stycke från gruvbyn. Ett rådhus uppfördes också, men man vet inte mycket om dess utseende. Huset låg dock på samma plats som det nuvarande rådhuset, det vill säga mitt på Stora torget. Den första rådhusbyggnaden började förfalla i början av 1700-talet, och Sala fick statsmedel för att reparera rådhuset. Man bestämde sig emellertid för att uppföra ett helt nytt rådhus istället. Detta stod klart 1726 och var beläget vid samma torg som det äldre rådhuset. Byggnaden hann dock inte bli mer än tio år gammal innan den förstördes i en brand 1736.²⁶ I branden eldhärjades större delen av staden, och man hade därför svårt att få medel till uppförandet av ett nytt rådhus. Rådhusrättens inhystes därför under en tid i hyrda lokaler. Förhandlingar hölls bland annat i borgmästarens privatbostad, på kyrkoherdebostället samt på nuvarande Sundborgska gården. Frågan om uppförandet av ett nytt rådhus diskuterades flera gånger under 1700-talet. Mellan åren 1773 och 1783 uppfördes till slut ett nytt rådhus vid Stora torget mitt inne i staden. Huset låg alltså på samma plats som det äldsta rådhuset. Byggnaden fungerar idag som kommunalhus.

Utvecklingen under andra hälften av 1900-talet

Från slutet av 1940-talet hade den offentliga sektorn, och därmed kommunerna, fått allt fler uppgifter: skolan hade byggts ut, socialvården och bostadsbyggandet likaså, för att inte glömma all teknisk service i form av el, avlopp och vatten. I början av 1950-talet genomfördes den så kallade storkommunreformen, och de allra minsta kommunerna försvann. Syftet med reformen var skapa logiska och rationella kommunindelningar. De borgerliga kommunerna skulle vara så pass stora att de kunde erbjuda den service som samhället kunde förvänta sig. Även domsagoindelningen påverkades av kommunförändringarna och rationaliserades. Domkretsarna blev betydligt större än vad de hade varit tidigare.²⁷ Från och med 1960 lades rådhusrätten i Sala under landsrätt tillsammans med Västmanlands östra domsaga. Samtidigt invigdes ett nytt tingshus på Södra Esplanaden inne i Sala. För första gången samlades både tingsställe och kansli i samma byggnad.²⁸

Ytterligare kommunreformer genomfördes på 1960- och 70-talen, då bland annat det gamla

²² SFS 1928:176.

²³ Nilsson, 1995, s. 29.

²⁴ SFS 1928:176.

²⁵ SFS 1947:679

²⁶ Helge, 1989, s. 94 och 101.

²⁷ Från och med 1952 omfattade Västmanlands mellersta domsaga följande område: Norbergs, Västerfärnebo, Dingtuna, Skultuna, Tillberga och Kungsåra landskommuner samt Fagersta stad. I Västmanlands östra domsaga ingick Tärna, Möklinta, Västerlövsta, Fjärdhundra, Vittinge, Östervåla och Nora landskommuner (SFS 1950:555).

²⁸ Nilsson, Kurt: *Sala tingsrätt*, Sala 1995, s. 3.

stadsbegreppet försvann. 1965 förstatligades rådhusrätterna, och i början av 1970-talet trädde den nya underrättsreformen i kraft. Häradsrätterna och rådhusrätterna försvann och ersattes av tingsrätter. Tingshusbyggnadsskyldigheten upphörde vid samma tidpunkt. 1971 bilades dels Sala tingsrätt med tingsställe i Sala, dels Västmanlands mellersta tingsrätt med tingsplats i Fagersta och Norberg.²⁹ I samband med reformerna överfördes Fjärdhundra kommun (Simtuna och Torstuna härad) från Västmanlands östra domsaga till Uppsala södra domsaga. Vidare flyttades Västerfärnebo kommun över från Västmanlands mellersta domsaga till Sala domsaga. De båda tingsrätterna slogs samman 1974 under benämningen Sala tingsrätt.³⁰ Tingsrätten är än idag inrymd i tingshuset på Södra Esplanaden i Sala. Även tingsstället i Fagersta finns kvar.

Sala tingsrätt

Borgmästare i Sala stad

O V Lundberg	1882–1918
Ivar Hedman	1918–1954
L-E Tillinger ³¹	1954–1960

Övertjurbo härad

Domsagotillhörighet:	1680–1864	Med Våla, Simtuna, Torstuna och Ytterturbo härad
	1865–1970	Med Våla, Simtuna och Torstuna härad ³²

Tingsplatser:	omkring 1750	Sala
	–1886	Gräslsta
	1886–1887	Sala
	1887–	Heby

Häradshövdingar

Per Hansson Zenius	1680–1683
Tobias Wester ³³	1683–1708
Hans Baumgart ³⁴	1708–1734
Johan Funck	1734–1747
Claes Jakob von Wallvijk	1747–1773
Jakob Weser	1773–1794
Sven Björkman ³⁵	1794–1851
Knut Wilhelm Björkenstam	1851–1894
Helmer Svensson Helmertz	1895–1901
Gustaf Anton Wetterling	1902–1929
Otto Emil Karlsson	1929–1951
Åke Thorell	1951–1970

²⁹ SFS 1970:295.

³⁰ SFS 1970:195 samt 1982:996. Domkretsen omfattar idag Heby, Fagersta, Norbergs samt Sala kommuner.

³¹ Tf borgmästare

³² Jfr Kungl. Maj:ts beslut den 7 december 1858. Domsagan benämndes Västmanlands östra domsaga.

³³ Adlad Westenhielm

³⁴ Adlad Adlerbaum

³⁵ Adlad Björkenstam

Våla härad

Domsagotillhörighet:	1680–1864	Med Våla, Simtuna, Torstuna och Yttertjurbo härad
	1865–1970	Med Våla, Simtuna och Torstuna härad ³⁶

Tingsplatser:	–1887	Våla
	1888–1959	Heby
	1960–1970	Sala

Häradshövdingar

Per Hansson Zenius	1680–1683
Tobias Wester ³⁷	1683–1708
Hans Baumgart ³⁸	1708–1734
Johan Funck	1734–1747
Claes Jakob von Wallvijk	1747–1773
Jakob Weser	1773–1794
Sven Björkman ³⁹	1794–1851
Knut Wilhelm Björkenstam	1851–1894
Helmer Svensson Helmertz	1895–1901
Gustaf Anton Wetterling	1902–1929
Otto Emil Karlsson	1929–1951
Åke Thorell	1951–1970

Simtuna härad

Domsagotillhörighet:	1680–1864	Med Torstuna, Våla, Övertjurbo och Yttertjurbo härad
	1865–1970	Med Torstuna, Våla och Övertjurbo härad ⁴⁰

Tingsplatser:	680–1887	Karleby
	1888–1959	Heby
	1960–1970	Sala

Häradshövdingar

Per Hansson Zenius	1680–1683
Tobias Wester ⁴¹	1683–1708
Hans Baumgart ⁴²	1708–1734
Johan Funck	1734–1747
Claes Jakob von Wallvijk	1747–1773
Jakob Weser	1773–1794
Sven Björkman ⁴³	1794–1851
Knut Wilhelm Björkenstam	1851–1894

³⁶ Jfr Kungl. Maj:ts beslut den 7 december 1858. Domsagan benämndes Västmanlands östra domsaga.

³⁷ Adlad Westenhielm

³⁸ Adlad Adlerbaum

³⁹ Adlad Björkenstam

⁴⁰ Jfr kungl. beslut den 7 december 1858. Domsagan benämndes Västmanlands östra domsaga.

⁴¹ Adlad Westenhielm

⁴² Adlad Adlerbaum

⁴³ Adlad Björkenstam

Helmer Svensson Helmertz	1895–1901
Gustaf Anton Wetterling	1902–1929
Otto Emil Karlsson	1929–1951
Åke Thorell	1951–1970

Torstuna härad

Domsagotillhörighet:	1680–1864	Med Simtuna, Våla, Övertjurbo och Yttertjurbo härad
	1865–1970	Med Simtuna, Våla och Övertjurbo härad ⁴⁴

Tingsplatser:	–omkring 1790	Torstuna
	1790– ca 1880	Karleby
	1888–1959	Heby
	1960–1970	Sala

Häradshövdingar

Per Hansson Zenius	1680–1683
Tobias Wester ⁴⁵	1683–1708
Hans Baumgart ⁴⁶	1708–1734
Johan Funck	1734–1747
Claes Jakob von Wallvijk	1747–1773
Jakob Weser	1773–1794
Sven Björkman ⁴⁷	1794–1851
Knut Wilhelm Björkenstam	1851–1894
Helmer Svensson Helmertz	1895–1901
Gustaf Anton Wetterling	1902–1929
Otto Emil Karlsson	1929–1951
Åke Thorell	1951–1970

Gamla Norbergs härad

Domsagotillhörighet:	1680–1857	Med Norrbo, Vagnsbro och Skinnskatteberg härad
	1858–1928	Med Norrbo och Vagnsbro härad ⁴⁸
	1929–1970	Med Norrbo, Vagnsbro, Yttertjurbo, Siende och Tuhundra härad

Tingsplatser:	–1970	Norberg
	1945–	Fagersta

Häradshövdingar

Jakob Boij	1680–1682
Per Hök	1682–1698

⁴⁴ Jfr kungl. beslut den 7 december 1858. Domsagan benämndes Västmanlands östra domsaga.

⁴⁵ Adlad Westenhielm

⁴⁶ Adlad Adlerbaum

⁴⁷ Adlad Björkenstam

⁴⁸ Domsagan benämndes Västmanlands norra domsaga.

Lars Hvasser	1698–1716
Erik Mohrmarck	1716–1730
Peter Berger	1733–1742
Carl Sadelin	1742–1746
Jakob Ekebom	1747–1762
Carl Törneros	1762–1776
Casper Gyllenbåå	1776–1804
Per Waller	1805–1842
Knut Wilhelm Sandels	1843–1860
Carl Daniel Poppius	1861–1882
Oscar Ludvig Maximilian Schenström	1883–1913
Carl Nordenström	1913–1927
	1928 ?
Albert Birger Malmström	1929–1936
Sven Erik Helmer Turén	1936–

Litteratur

- Almquist, Jan Eric: *Lagsagor och domsagor i Sverige med särskild hänsyn till den judiciella indelningen*, Stockholm 1954
- Dingtuna Sockenbok*, Västerås 1992
- Erixon, Sigurd: ”Hallsta, en västmanländsk slättby”, I: *Västmanlands fornminnesförenings årsskrift* 1930.
- Grau, Olof: *Beskrifning öfwer Wästmanland med sina städer, härader och socknar*, Västerås 1754
- Helge, Per: *Om Sala. Historien om en stad*, Sala 198
- Kulturhistorisk byggnadsinventering i Västerås kommun: Romfartuna socken*, Västerås 1980,
- Nilsson, Kurt: *Sala tingsrätt*, Sala 1995
- Nya Lagberedningens betänkande angående rättegångsväsendets ombildning*. Fjerde delen. Bihang. Stockholm 1884. Tabell n:o 1 om Gamla Norbergs härad
- Svegréus, Rune: ”Något om skolans utveckling i Irsta”, I: *Irsta Hembygdsförening jubileumsskrift* 1993, Västerås 1993.